

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Автор розглядає актуальну для України проблему трудової міграції батьків за кордон та виховання дітей трудових мігрантів. У статті описується взаємодія соціального педагога та шкільного психолога при наданні соціально-педагогічної допомоги дітям трудових мігрантів у кризових ситуаціях. В умовах тривалої відсутності батьків саме соціальні педагоги у навчальних закладах забезпечують педагогічний захист та допомогу дітям трудових мігрантів. Основними напрямками роботи соціальних педагогів з метою надання допомоги дітям трудових мігрантів є діагностика особливостей їх розвитку та ситуації у сім'ї; профілактика правопорушень та негативних явищ; соціальний супровід; консультування педагогів, батьків та опікунів щодо виховання таких дітей; правова просвіта та відстоювання інтересів дитини у суді, під час консилиумів і правових комісій.

Ключові слова: діти з дистантних сімей, дистантні сім'ї, кризові ситуації, соціальні педагоги, соціально-педагогічна допомога, трудові мігранти.

Постановка проблеми. Кризові явища в політиці та економіці сучасної української держави проявляються в зниженні рівня життя основної маси населення, нездатності людей матеріально забезпечувати свої сім'ї, що призводить до пошуку все нових і нових шляхів заробітку. Досить часто пошуки роботи закінчуються виїздом на заробітки за кордон. Однак, для багатьох українців-мігрантів таке працевлаштування не завжди є вдалим. Більшість заробітчани перебувають за кордоном нелегально, не укладають трудового договору, а через це їхні права щодо умов праці та її оплати часто порушуються роботодавцями, оскільки не охороняються законодавством. Тому сподівання заробітчани добре заробити і забезпечити сім'ю не завжди справджуються, а тривала розлука з родиною призводить до непередбачуваних наслідків. Діти з сімей трудових мігрантів, що залишилися в Україні досить часто не мають належного нагляду і опиняються в кризових ситуаціях, тому вони потребують соціально-педагогічної допомоги.

Мета статті. Ми маємо на меті висвітлити шляхи соціально-педагогічної допомоги дітям з дистантних сімей трудових мігрантів у кризових ситуаціях.

Результати теоретичного дослідження. Теоретичні та практичні аспекти виховання дітей у неблагополучних та неповних сім'ях висвітлені у працях М. Алексєєвої, Т. Алексєєнко, А. Бесєдіна, М. Буянова, А. Гонєєва, Т. Гушніної, З. Зайцевої, І. Зверєвої, Л. Ковальчук, В. Костіва, Є. Кузнєцової, О. Максимович, Я. Ніколаєвої, Л. Пovalій, В. Приходька, В. Ремезової, І. Трубавіної, Л. Саєнко, Н. Соловійової, М. Шилової, М. Фіцули Т. Шульги та ін.

Сьогодні сімейне неблагополуччя та занедбаність дітей часто зумовлюються тривалим роздільним проживанням членів сім'ї з різних причин і особливо через трудову міграцію батьків. У психолого-педагогічній літературі такі сім'ї дістали назву дистантних.

Визначення поняття "дискантна" знаходимо у працях Ф. Мустаєвої та І. Трубавіної. О. Безпалько розглядає дистантні сім'ї як окремий тип з особливими умовами сімейного життя. У низці статей О. Пенішкевич визначає типологію таких сімей, аналізує основні етапи пристосування членів цих сімей до нових умов, розглядає проблеми виховання дітей у цих сім'ях і підготовки спеціалістів до роботи з ними [3]. В окремих статтях Н. Гордієнко розглядає дистантну сім'ю як об'єкт соціально-педагогічної роботи з нею. Усі дослідники дотримуються думки про те що від'їзд батьків за кордон на тривалий час є кризовою ситуацією для дитини з такої сім'ї.

У соціально-педагогічній роботі розглядають поняття "життєва криза", що стосується не тільки особистості, але й сім'ї. Життєву кризу розглядають як перехідний період життя, коли відбувається ламання й активна зміна життєвих ролей особистості, якісний перехід із одного стану в інший. Він, як і будь-яка зміна, має два види детермінації: внутрішню (обумовлену поступовими внутрішніми змінами, що приводять до якісного стрибка) і зовнішню (обумовлену обставинами життя, труднощами міжособистісних стосунків, якимись значущими життєвими подіями тощо).

В основі будь-якої кризи лежать втрата і страждання. Люди по різному переживають кризу. Лише через сприйняття кризи як свого страждання, особистісної втрати, можливе розв'язання критичної ситуації. Страждання або "больові точки" (втрати) людського життя при цьому виступають точками росту життєвого досвіду й невинно вимагають від людини аналізувати та оцінювати свою діяльність.

За запропонованою Робом Паже логічною матрицею кризи, вона має наступні етапи: перший – шок – тяжке порушення життєдіяльності людини внаслідок гострого розладу її психічного стану, який характеризується емоційним та руховим виснаженням, тимчасовою втратою орієнтації у часі, просторі тощо. За шоком відразу починається другий етап – відмова повірити – тобто неможливість усвідомлення певної втрати. Третій етап – це – переговори – що характеризується ілюзорною можливістю "все виправити". З цим етапом також часто пов'язане відчуття провини. Четвертий етап – прояви злості усвідомлення того, що втрата дійсно сталась і повернути все назад неможливо. На цьому етапі існує два напрями розвитку кризи: зорієнтованість злості на себе або злість на інших. Злість на себе може привести людину до глибокого стану депресії. Злість на інших може проявлятися у асоціальних діях. Подолання емоційних наслідків втрати починається на етапі розуміння і прийняття, що супроводжується сильним стражданням. Коли людина досягає етапу розуміння своєї втрати, вона вже може виразити, залежно від віку та здатностей, свої почуття, розповісти про них. Цей етап, на якому з'являється відчуття надії на майбутнє, є сходиною для наступного етапу – здатністю справитися з втратою.

Так чи інакше діти трудових мігрантів опиняються у кризових ситуаціях, адже їм необхідно адаптуватися до нових умов життя, пристосовуватися до коротких зустрічей з батьками та нових розлук, часто старші діти у сім'ї змушені доглядати молодших, самотійно вести хатнє господарство, розподіляти кошти, що пересилають батьки. У покинутих дітей, які сумують за матір'ю та ідеалізують її, частіше за все проявляється агресивність або замкнутість, гірші результати у навчанні, відставання у фізіологічному та соціальному розвитку, прояви ворожості та бунтівної поведінки, які виражаються у неслухняності, конфліктах, сварках, побитті молодших [1, с. 21].

Основними завданнями соціально-педагогічної допомоги дітям з дистантних сімей є робота спрямована на подолання негативних наслідків кризового стану, подолання агресії та запобігання депресії, допомога в адаптації до нових умов життя допомога в проходженні основних етапів переживання кризи.

Соціально-педагогічна допомога передбачає діяльність соціальних педагогів, спрямовану на надання допомоги дітям, що опинилися у складній життєвій ситуації, які потребують захисту, а також на зміну взаємин у сім'ї; підвищення педагогічного потенціалу і прояв турботи про дітей членами сім'ї; організацію дозвілля дітей з неблагополучних сімей; координацію взаємодії впливу на дитину педагогів, батьків, однолітків [2, с. 33].

З метою проведення ефективної соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у кризових ситуаціях на думку І. Парафінович, Н. Лунченко у навчальному закладі варто створити багатопрофільну команду. До такої команди обов'язково мають входити такі працівники навчального закладу: соціальний педагог; практичний психолог; класний керівник; заступник директора з виховної роботи; медичний працівник тощо.

Робота педагогічних працівників з дітьми трудових мігрантів, їхніми батьками-опікунами, соціальним оточенням являє собою, по суті, компенсацію за залишкову модель соціальної політики держави, яка не може забезпечити відповідний рівень життя сім'ї і виштовхує людей на заробітки. Звичайно, що не може один заклад освіти подолати всі проблеми сімей, але може пом'якшити їх наслідки і попередити можливі додаткові проблеми, про які сім'ї спочатку і не здогадуються чи вважають їх несуттєвими [1, с. 49].

Методика та процедура дослідження. У процесі дослідження ми використовували різні методи: спостереження, опитування, аналіз незалежних характеристик, на різних етапах дослідження нами було охоплено 108 батьків і опікунів та 185 дітей різного віку з дистантних сімей, до дослідження залучалися студенти практиканти під час проходження соціально-педагогічної практики.

Аналіз результатів дослідження. Як показали дослідження, що проводилися на кафедрі загальної та соціальної педагогіки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича кількість сімей трудових мігрантів безперервно зростає. Опитування з метою з'ясування причин виїзду батьків за кордон показало, що переважна більшість людей мали на меті вирішити матеріальні проблеми, зокрема 86,3 % респондентів основною причиною виїзду батьків за кордон назвали бажання заробити гроші на навчання дітей; 72,4% – на будівництво або придбання житла; 69,5% – для забезпечення своїх повсякденних потреб, потреб дітей та близьких; 59,2% – на виплату боргів та з інших причин.

Ці дані дають підстави стверджувати, що виїзд за кордон з одного боку має й позитивний характер, адже сприяє покращенню матеріальної забезпеченості сім'ї. А з іншого боку має негативні наслідки відносно дітей, бо юридично батьки є і водночас вони відсутні, що утруднює вплив на дитину, можливість співпрацювати з нею, використовувати єдині методи та підходи до взаємодії.

Кожна із цих сімей ще до від'їзду переживає кризовий стан, бо сама підготовка до від'їзду і від'їзд дуже боляче ранив як дітей, так і самих батьків.

Тривала відсутність батьків, епізодичність виховних впливів на дітей, збіднення спілкування, спричиняють "емоційне відторгнення" дітьми батьків, їх депривацію. Такі діти будучи невпевненими, що їх люблять рідні, не можуть повірити у те, що до них почувають симпатію, дружбу, любов інші люди. А це згодом призводить до напруження, виникнення суперечок та конфліктів з однолітками та вчителями.

Хоча більшість опитаних дітей (88,5 %) зазначають, що майже всі однокласники, друзі та учителі ставляться до них доброзичливо, навіть жаліють і намагаються підтримати у всіх їхніх проблемах, що виникають у зв'язку із відсутністю батьків.

У процесі дослідження ми також з'ясували як складаються взаємини у дітей мігрантів із батьками-опікунами. Значна частина дітей – 48% відповіли, що стосунки у них є напруженими, 30,2% дітей оцінили стосунки у сім'ї як конфліктні, і лише 14,3% відзначило, що з батьками у них складаються довірливі стосунки, а у 6,8% – дуже добрі.

Відповіді батьків трохи відрізняються від відповідей дітей, але батьки також визнають напруженість у стосунках (38,7%), конфліктними вважають 19,3%, а 31,5% батьків говорять про спокійні відносини у сім'ї, і тільки 10,5% респондентів відзначають довірливість та взаєморозуміння у стосунках із дітьми.

Зміни що відбуваються у структурі дистантних сімей та у взаєминах між її членами призводять до відхилень у поведінці дітей та акцентуації їх характеру. Наше дослідження показало, що у 91,3% цих дітей характерними є дисгармонія у стосунках із людьми, прояв акцентуації характеру, що в декілька разів перевищують норму для цього віку підлітків із повних сімей (32,4 %). У 23,5% підлітків найбільш виражені риси характеру лабільного типу проти 12,5% дітей, що живуть у повній сім'ї, у яких спостерігається різка зміна настрою через непомітні для оточуючих причини. Активність, працездатність, комунікабельність у них швидко змінюється на байдужість та апатію. Велика кількість дітей майже 38,2% є замкнутими, які не йдуть на контакт і уникають любих близьких емоційних стосунків не тільки із ровесниками, але навіть із рідними та близькими людьми.

Для 12% респондентів характерною рисою є балакучість, надмірна галасливість, пожвавлена жестикуляція, постійне перебування в гарному настрої, але варто зробити вчителю чи одноліткам хоча б маленьке зауваження, як їхня доброзичливість змінюється на спалахи агресії та демонстрацію протидії, антипатії до оточуючих у всьому.

Отже, як показує наше дослідження діти з дистантних сімей досить часто опиняються у кризових ситуаціях.

Велику роль у роботі з такими дітьми відіграють шкільні психологи та соціальні педагоги. Саме вони зобов'язані безпосередньо взаємодіяти із дитиною, її сім'єю, з педагогічним колективом та із соціальним оточенням дитини.

Особливо важливо, на нашу думку, налагодження продуктивної співпраці соціального педагога та практичного психолога школи для надання соціально-педагогічної допомоги дітям трудових мігрантів у кризових ситуаціях.

Соціальний педагог у школі – головний посередник між дитиною і тими, хто її оточує: вчителями, класним керівником, адміністрацією, представниками міліції, суду, інших відомств, а іноді й батьками та опікунами.

У роботі з дітьми трудових мігрантів, що опинилися у кризових ситуаціях, соціальний педагог здійснює соціальний супровід, звертаючи увагу на: постановку соціального діагнозу, визначення соціокультурної ситуації, соціальних і особистісних проблем дітей та дорослих, що потрапили у сферу його впливу, джерелами інформації тут є педагоги, батьки, психологи, медичні працівники та ін.; виявлення запитів, потреб дітей і розробка заходів допомоги конкретним учням із залученням спеціалістів відповідних закладів і організацій; допомогу сім'ї у проблемах, пов'язаних з навчанням, вихованням, наглядом за дитиною;

Соціальними педагогами у першу чергу надається допомога дитині в усуненні причин, що негативно впливають на її успішність і відвідування навчального закладу. А також здійснюється діагностика і вирішуються конфлікти та проблеми складних життєвих ситуацій, що зачіпають інтереси дитини і таким чином вчасно попереджаються їх серйозні наслідки.

Особлива увага повинна звертатися соціальними педагогами в процесі супроводу таких дітей на профілактику правопорушень, девіантної поведінки дітей і підлітків, у тому числі алкоголізму, наркоманії, куріння, ранніх статевих зв'язків, пропаганду здорового способу життя через залучення дітей, батьків-опікунів та родичів до організації і проведення соціально-педагогічних заходів, акцій. Також організовувалися різноманітні соціально значимі види діяльності, у які включали проблемних дітей, і які вимагали від них творчості, соціальної ініціативи та сприяли їх самореалізації.

Значна допомога може надаватися через індивідуальне та групове консультування дітей, батьків, педагогів та адміністрації школи щодо вирішення проблемних ситуацій, конфліктів, виховання дітей у сім'ї.

Під час консультування батьків та опікунів проблемних учнів щодо виховання і розвитку їх дітей необхідно враховувати те, що у дистантних сім'ях спостерігається формалізація відносин та нестабільні конфліктні внутрішньо сімейні стосунки між батьками-опікунами та дитиною. Соціальний супровід зводився до педагогізації цих взаємовідносин через інформування і просвіту батьків з проблем вікового розвитку дітей, роз'яснення негативних наслідків психічного та фізичного насилля над дитиною, емоційного відчуження між ними та порушення спілкування. А також передбачав підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності батьків та опікунів; спільну розвиваючу роботу батьків з дітьми; оптимізацію стосунків між ними.

Для вирішення проблем дітей трудових мігрантів, соціальні педагоги та психологи повинні взаємодіяти також з адміністрацією школи, допомагаючи їй прийняти рішення про подальшу долю дитини, беручи участь у роботі консиліумів, правових комісій і т. і. У даному випадку вони однозначно

відстоюють інтереси дитини, які іноді не співпадають з інтересами навчального закладу, особливо це стосується важких підлітків, батьки яких за кордоном.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Виходячи з вищесказаного, можемо зробити висновки, що, виховуючись у дистантних сім'ях, діти трудових мігрантів переживають кризові ситуації і тому їм необхідна соціально-педагогічна допомога. На наш погляд, в умовах тривалої відсутності батьків саме соціальні педагоги у навчальних закладах повинні забезпечувати педагогічний захист та допомогу дітям трудових мігрантів. Основними напрямками роботи соціальних педагогів з метою надання допомоги дітям трудових мігрантів є діагностика особливостей їх розвитку та ситуації у сім'ї; профілактика правопорушень та негативних явищ; соціальний супровід; консультування педагогів, батьків та опікунів щодо виховання таких дітей; правова просвіта та відстоювання інтересів дитини у суді, під час консиліумів і правових комісій. У подальших дослідженнях ми маємо намір вивчати особливості підготовки соціальних педагогів до роботи з дітьми з дистантних сімей.

Використані джерела

1. Пенішкевич Д. І. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із дистантними сім'ями / Д. І. Пенішкевич // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 225. Педагогіка та психологія. – 2005. – С. 89-93
2. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник. / За редакцією К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка. – К.: ФОП "Купріянова", 2007. – 240 с.
3. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник / І.М. Трубавіна. – К.: ДЦССМ, 2003. – 132 с.
4. Шульга Т. И. Работа с неблагополучной семьей: учеб. пособие / Т. И. Шульга. – 2-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2007. – 254 с.

Kubiak N. I.

SOCIAL AND EDUCATIONAL ASSISTANCE FOR CHILDREN FROM DISTANT FAMILIES IN CRISIS SITUATIONS

In the article the actual problem for Ukraine is the migration of parents abroad. Families of labour migrants scientists call distant. Considering the experience of the of crisis, stages the author states that children from distant families experience crisis situations.

The main objectives of social educational assistance for children from distant families is to work in order to overcome the negative effects of crisis, overcome aggression and prevent depression, to help in adaption to new life conditions help in passing the main stages experiencing crisis.

Social pedagogical assistance provides activity of social workers with children who find themselves in difficult situations that need protection, such work is aimed at changing family relationships; increasing the educational potential of family members; organization of leisure-activity for children from distant families; coordination of interaction of various social institutions helping children.

The article describes the social interaction of the teacher and school psychologist in the provision of social and educational assistance to the children of migrant workers in crisis situations. Under conditions of prolonged absence of parents social pedagogues in educational institutions provide educational assistance to children and the protection of migrant workers. Main areas of social workers morder to help children of migrant workers is the diagnosis of the characteristics peculiarities of their development and the family; situation prevention of crime and negative phenomena; social support; consulting teachers, parents and guardians about the education of children; legal education and child advocacy in court during Consilia and legal fees.

Key words: *children from distant families, distant families, crisis situations, social pedagogues, social educational assistance, labor migrants.*

Стаття надійшла до редакції 23.11.2015 р.